

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

בס"ד, גליון תרכא, פרשת ויקהל-פרה, תשפ"ה

מאת: יצחק בירך דסקל – דיין ומורה צדק

טל: 03-5740046 y.b.daskal@gmail.com

בדין אונאה בשעון עתיק

ובו יבואר: א. האם יש אונאה בלוקח מקח נעלם. ב. מוכר עתיקות שלא ידע שהמקח שווה הרבה יותר, האם הלוקח צריך להודיעו, והאם יש בזה ביטול מקח. ג. קנה שעון עתיק והשביח אותו, והתברר שווה הרבה יותר, האם למוכר יש טענת ביטול מקח או אונאה.

הנידון

"אני אספן עתיקות. ראיתי פרסומת על מכירת שעון בן מאתיים שנה במחיר שבע מאות שקלים, נסעתי וראיתי שעון גדול עודם, בגודל של מטר וחצי בערך, בתוך ארוך סגור, ורק השעון נראה. משהו מיוחד מאד. שאלתי את המוכר, מדוע מחירו רק שבע מאות שקלים, ואמר לי, כי השעון סגור בארון, ואי אפשר לפתוח את המנעול, ואם יפתחו את המנעול יתכן שישבר הארון, וכן השעון לא פועל ואי אפשר לתקנו, לכן הוא לא שווה הרבה. אמרתי למוכר, אם כך, זה גם לא שווה שבע מאות שקלים, והסכים למכור לי בחמש מאות שקלים".

"לקחתי מוביל והבאתי את השעון הביתה, קראתי למומחה גדול לפרוץ מנעולים, והצליח לפרוץ את המנעול ללא פגע של הארון, לאחר מכן חיפשתי מומחה שיתקן את השעון ולא מצאתי. עבדתי קשה והצלחתי לבד לי לתקן את השעון יעבוד. לאחר שהשעון עבד והכל היה כשורה, ביררתי בשוק העתיקות כמה עולה כזה שעון, והתברר לי שמחירו בשוק העתיקות, עשרים אלף שקלים. נפשי בשאלתי, האם לא עברתי על איסור אונאה. שמעתי שאין בעתיקות אונאה כי המחיר לא קבוע, אבל אין לי ספק שאם המוכר היה יודע שאפשר לפרוץ את המנעול ולהחזיר את השעון לעבוד, הוא היה עושה זאת, ומוכרו במחיר אחר לגמרי, האם אין כאן מקח טעות".

תשובה

אין כאן מקח טעות, כיון שהמוכר לא רצה לסכן את השעון, ולפרוץ את הארון, מחשש שיפסידו לגמרי, ומכר דבר נעלם, וגם הקונה קנה דבר נעלם, שהרי הוא יכל להפסיד כמו שהרוויח, לכן אין במקח זה אונאה וביטול מקח כלל.

ביאור התשובה

אם יש אונאה בדבר נעלם

בסימן תרכ הארכנו, שיש אונאה בדבר שיש לו טווח מחירים, אפילו שאין לו שער קבוע, אבל אין אונאה בדבר שיש אנשים שמשלמים עליו הרבה, כעתיקות. וכאן באנו לברר, האם יש אונאה בדבר שיש לו שער ידוע, אבל קונה אותו כנעלם, כגון הא דמבואר בבבא מציעא (טז, א) שאם אמר לחבירו אני מוכר לך כל מה שתעלה מצודתי היום, והלוקח עני, קנה ואין בו אונאה, דהיינו, אם העלה פחות מהדמים שנתן לו, או יותר אין אונאה.

ומקשה המחנה אפרים, מדוע לא הוי אונאה, והרי בדבר שאין לו שער גם יש אונאה, וכתב בזה וז"ל (הלכות מכירה - דיני אונאה סימן כד) "ולעיקר הקושיא, מההיא דמה שתעלה מצודתי מכור לך, דקי"ל דאם היה עני ממכרו קיים, ומשמע דאין בו אונאה, ראיתי להרא"ש ז"ל בתשובה כלל י"ג סימן כ' דף [בד"ש נמצא בדף י"ז ע"א] כ"ו ע"ד וז"ל אומר אני, דלא שייכא אונאה אלא בחפץ שדמיו ידועים ונתאנה בשומת החפץ, אבל בחכירות אלמועאנה של הקהל לא שייכא אונאה, כי אלמועאנה משתנית לפי הזמן, פעמים שוחטים הרבה וכו' יע"ש" עכ"ל. כדי ליישב התמיה ממה שתעלה מצודתי, מביא את דברי הרא"ש.

וכדי להבין את דברי הרא"ש, אבאר מה הוא "חכירות אלמועאנה". ומקודם נבאר מה היא החכירות. ובכן, המלך היה מחייב לשלם מיסים על כל מסחר בעיר, אבל המלך לא היה תובע מס לפי כל מכירה פרטית, אלא היה מטיל מס כללי על העיר לפי אומדנא כמה מסחר יש בעיר, ומס זה היה הקהל צריך לשלם, והיו נוהגים אנשים עשירים לקנות מהמלך את המס, דהיינו, שהיו משלמים מס של כל הקהל למלך בתחלת השנה, והיו האנשים הללו מעמידים גובים משלהם לגבות מכל עסק שבעיר מס, והיו מרוויחים את ההפרש בין גביית המס שגבו, למה ששילמו למלך. ומעשה היה, שאחד קנה חכירות מהמלך, ומכר אותה לחבירו, ולבסוף הלה הפסיד הרבה כסף, וטען שהיתה אונאה במכירה.

ועל זה כתב הרא"ש בלשון זה (שו"ת הרא"ש כלל יג סימן כ) "אומר אני, דלא שייכא אונאה אלא בחפץ שדמיו ידועים, ונתאנה בשומת החפץ, המוכר או הלוקח, אבל בחכירות אלמועאנה של הקהל לא

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

בסימן תרכ) שדבר שאין לו שער אין לו אונאה. זו קושיא שמביא המחנה אפרים על עצמו, לאחר שפסק שיש אונאה בדבר שאין שער ידוע וחולק על הבית, הקשה על עצמו ממצודה, דבשלמא אם אין אונאה בדבר שאין לו שער, אפשר לומר שלכן אין אונאה במצודה, אבל כיון שיש אונאה בדבר שאין לו שער, מדוע במצודה אין אונאה, ועל זה מביא את דברי הרא"ש, שדבר נעלם אין בו אונאה, וכך הוא במצודה. ולשון "ולעיקר הקושיא" באמת תמוה. אבל כנראה כוונתו שכך איתמר בבית מדרשו.

ותמה אני על מה שכתב בשו"ת שבט הלוי (חלק ה סימן ריח) על דברי המחנה אפרים, וז"ל "דעתו הגדולה, דהב"י חידש דמה שתעלה במצודתי אין בו אונאה, משום שאין לו שער ידוע מחמת איכות הסחורה, כמו פרה שאין לקבוע מחיר פרה אחת, דיש גדולים ויש קטנים ויש משובחים באיכות ויש פחותים בחורים וזקנות, שמן ורזה וכיו"ב, ומציאות אלה מונעות לקבוע שער" עכ"ל, דמעולם לא אמר זאת הבית יוסף, אלא היא קושיית המחנה אפרים.

עוד כתב בשבט הלוי, תמיה על הבית יצחק (אורח חיים סימן קח) שכתב שכתב על דברי המחנה אפרים, "ומזה משמע קצת כדברי הב"י" וכוונתו, שהטעם שתעלה מצודה אין אונאה כי אין לו שער, וזה לא מובן, דהטעם הוא כי זה נעלם כמו שמבאר המחנה אפרים על פי הרא"ש, וכן תמה עליו בשבט הלוי שם.

קונה עתיקות שהמוכר לא יודע ששווה יותר

ויש לברר, מה הדין בקונה עתיקות, שהמוכר לא יודע שזה שווה יותר, האם חייב להודיע למוכר, או דלמא כיון שאין בזה אונאה אין צריך להודיע. וכבר כתב בזה בפתחי חושן (חלק ה גניבה ואונאה, פרק י, הערה כה) וז"ל "ומ"מ נראה, שהקונה חפץ שיש לו ערך סמוי, כגון עתיקות וכיוצא בזה, והמוכר אינו יודע מכך, צריך להודיעו שיש בזה ערך יותר מסתם חפץ כזה בשוק, ולא מיבעיא שלכתחלה צריך לעשות כן משום איסור גניבת דעת עכ"פ, אלא שגם בדיעבד נראה שאם לא הודיעו, אף אם נאמר שאין בזה דין אונאה, וכמ"ש לעיל, נראה דהוי כמין אחר, ויכול לבטל המקח מדין מקח טעות, ועכ"פ כדין יפות ונמצאו רעות שהמתאנה יכול לבטל המקח. אלא שנראה שא"צ להודיעו בדיוק כמה שוה, או בכמה יכול למכרו, שכל שהודיעו ששווה יותר ה"ז כדין יפות ונמצאו יפות מהם, שאין בזה דין ביטול מקח, כמ"ש בפרק יב סעיף כט, אלא מדין אונאה, וכבר נתבאר שאין בזה דין אונאה, ואפשר דעדיף מפחות משותת בשאר מו"מ שמסתפק הרא"ש אם מותר לכתחלה" עכ"ל.

שייכא אונאה, כי האלמנעונה משתנית לפי הזמן, פעמים שוחטין בשר ושותין יין בשנה זו יותר מבשנה אחרת, וכן ענין הסחורות וגביית החובות. וכן כותבין בכל שטרי החכירות, 'לו ולמזלו', משמע שהתנו בפירוש, אם יפסיד, מזלו הקשה גרם, ואין לו לחזור על המוכר בשביל הפסידו, וכן אם הרויח הרבה, אין למוכר דין ודברים עליו" עכ"ל.

וכוונתו, דכיון שקונה דבר נעלם, שאין ידוע אם ירויח הרבה או יפסיד הרבה, לא שייך בזה אונאה, דמראש ידע שיתכן שירויח הרבה ויתכן שיפסיד הרבה, והרי זה כמו הימורים שלא שייך אונאה. ולשון "אלמנעונה" פירושו "בלעדיות", שהיתה תקנה בימים הקדמונים, שאם יש ליהודי מסחר קבוע עם גוי, שלא יכנס יהודי אחר וישיג גבול ויקנה מהגוי את העסק, והיה נקראה בארצות המזרח בשם "מערופיא" או "אלמנעונה", ובארצות רוסיא ופולין "אורנדה". וזה הפירוש "חכירות אלמנעונה", דהיינו זכות שיש ליהודי בקניית המכס מהגוי.

ועל פי זה, מבאר המחנה אפרים מדוע במה שתעלה מצודתי היום אין אונאה, כיון שזה דבר נעלם ממש, כמו חכירות של הרא"ש, לכן אין בזה אונאה.

נמצינו למדים, שאם קונה דבר נעלם, שיודע מראש שיתכן שירוויח הרבה, או יפסיד הרבה, לא שייך בו אונאה, כי קנה דבר נעלם מלכתחלה, ולא שייך אונאה אלא "בחפץ שדמיו ידועים ונתאנה, בשומת החפץ - המוכר או הלוקח", אבל קונה דבר נעלם כמו חכירות הנ"ל לא שייך אונאה, ובזה מיושב מדוע בקונה מה שתעלה המצודה אין אונאה, כי יודע שאין לשער כמה תעלה המצודה. ואינו דומה לחולב עזיו ולגוזו צאנו, שמבואר בסימן תרכ שיש אונאה, כי שם ידוע כמה רגיל לחלוב או לגוזו צאנו, אבל דגים במצודה הוא דבר נעלם כחכירות.

העולה מזה: הקונה דבר שיודע מראש שיתכן שיפסיד הרבה, או ירויח הרבה, כמו שקונה מהדייג כמה שתעלה מצודתו דגים היום, או קונה חכירות לשנה, שיתכן שיפסיד הרבה או ירויח הרבה, לא שייך אונאה, כי אין לו כלל מחיר ושער, כי קונה דבר נעלם.

תמיה על הבית יצחק ושבט הלוי

והנה מה שכתב המחנה אפרים "ולעיקר הקושיא מההיא דמה שתעלה מצודתי מכור לך, דקי"ל דאם היה עני ממכרו קיים, ומשמע דאין בו אונאה, ראיתי להרא"ש כו". אין כוונתו שהבית יוסף הקשה כן, דמעולם לא הביא הבית יוסף ראייה ממצודה לשיטתו (מובא

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

הרי זה ממש כמוכר דבר נעלם, והקונה בעצמו לקח סיכון, שהרי היה יכול להיות הפוך לגמרי, שהפורץ היה פותח את השעון, והיה מתפרק, והשעון לא היה עובד כלל, והקונה לא היה יכול למכור אותו בשקל אחד. אם כן הרי ממש כקונה דבר סמוי, שאין בו טענת אונאה ולא מקח טעות.

העולה מזה: קנה שעון גדול, סגור בארון, והצליח לפרוץ את הארון ולתקן את השעון, ושוי עכשיו הרבה מאד - אין כאן מקח טעות, כיון שהמוכר לא רצה לסכן את השעון, ולפרוץ את הארון, מחשש שיפסידו לגמרי, ומכר דבר נעלם, וגם הקונה קנה דבר נעלם, הוא יכל להפסיד כמו שהרוויח, לכן אין במקח זה אונאה וביטול מקח כלל.

דינים העולים:

א. הקונה דבר שיועד מראש שיתכן שיפסיד הרבה, או ירויח הרבה, כמו שקונה מהדייג כמה שתעלה מצודתו דגים היום, או קונה חכירות לשנה, שיתכן שיפסיד הרבה או ירויח הרבה, לא שייך אונאה, כי אין לו כלל מחיר ושער, כי קונה דבר נעלם.

ב. מי שיועד שיש בעתיקות שווי יותר, שנעלם מהמוכר, צריך להודיע למוכר ואפילו יכול המוכר לבטל את הקניין על פי זה, אם לא ידע.

ג. קנה שעון גדול, סגור בארון, והצליח לפרוץ את הארון ולתקן את השעון, ושוי עכשיו הרבה מאד - אין כאן מקח טעות, כיון שהמוכר לא רצה לסכן את השעון, ולפרוץ את הארון, מחשש שיפסידו לגמרי, ומכר דבר נעלם, וגם הקונה קנה דבר נעלם, הוא יכל להפסיד כמו שהרוויח, לכן אין במקח זה אונאה וביטול מקח כלל.

הנה מבואר, שמי שיועד שיש בעתיקות שווי יותר, שנעלם מהמוכר, צריך להודיע למוכר, והמוכר יכול אפילו לבטל את הקניין על פי זה, אם לא ידע. ואע"פ שהפתחי חושן מתכוון על אופן שהמוכר לא יודע שהדבר הנמכר נחשב בשוק כעתיקות, ומוכר אותו כמחיר סתם חפץ, מכל מקום פשיטא שהוא הדין אם המוכר יודע שזה עתיק, אבל אינו מומחה להבין שזה שווה הרבה יותר, דצריך להודיעו.

העולה מזה: מי שיועד שיש בעתיקות שווי יותר, שנעלם מהמוכר, צריך להודיע למוכר ואפילו יכול המוכר לבטל את הקניין על פי זה, אם לא ידע.

קנה שעון עתיק והשביח אותו והתברר שווה הרבה יותר

ועכשיו נבוא לבאר נידון דידן, דהנה בנידון דידן לכאורה דומה למה שכתב הפתחי חושן, שנעלם מהמוכר שאפשר לפתוח על ידי בעל מקצוע את השעון, ושהשעון יכול לעבוד, וששויו בשוק הוא עשרים אלף שקלים, ולכאורה לפי זה יש לומר דהקונה היה חייב לומר למוכר, ויש למוכר טענת מקח טעות.

אבל נראה שבנידון דידן אין כלל טענת מקח טעות, דכבר נתבאר שהקונה דבר סמוי אין בו אונאה. והנה, נידון דידן הוא ממש כקונה דבר סמוי, דהרי המוכר אמר לו שהמחיר הוא זול מפני שיתכן שאי אפשר לפתוח את הארון של השעון, ואם יפתח יתכן שישבר, ומחמת חשש זה הסכים המוכר להפחית לו מהמחיר משבע מאות לחמש שמאות.

והנה כל בר דעת ישאל, מדוע המוכר לא לקח בעל מלאכה לפתוח את השעון, אלא הסיבה היא, שהמוכר חשש, שאולי ישבר הארון והשעון, ויפסיד גם את החמש מאות שקלים, לפיכך מכר את השעון עם חשש וסיכון, שמא אינו שווה כלום או ששוה הרבה יותר. לפי זה,

